

Janusz Odziemkowski

Wojskowa służba duszpasterska III powstania śląskiego

Niepodległość i Pamięć 4/2 (8), 77-80

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Janusz Odziemkowski

Wojskowa służba duszpasterska III powstania śląskiego

Duchowieństwo polskie miało na terenie Śląska bardzo silną pozycję. Przez kilka wieków niemieckiego panowania w tym kraju, kapłani byli dla ludności polskiego pochodzenia niemal jedynym elementem kierowniczym w wielu dziedzinach życia społecznego i kulturalnego, zyskując ogromny autorytet wśród wiernych¹. Lata walki z germanizacją, zwłaszcza w drugiej połowie XIX wieku, gdy państwo pruskie używało do wynarodowienia Ślązaków rozbudowany i bezwzględnie działający aparat administracji, uformowały szeroką rzeszę kapłanów zamilowanych w pracy społecznej, solidarnych w działaniu, posiadających rozległe zainteresowania polityczne, gospodarcze, kulturalne. Organizowali oni pielgrzymki do Krakowa, Kalwarii Zebrzydowskiej, Częstochowy, polskie szkoły ludowe, towarzystwa gospodarcze i śpiewacze, czytelnie, propagowali polskie czasopisma, wygłaszali, mimo zakazów władz kazania w języku polskim, budząc wśród społeczeństwa nastroje patriotyczne. W przededniu III powstania śląskiego na 800 kapłanów diecezjalnych i 30 zakonnych do narodowości polskiej przyznawało się około trzystu duchownych. Mimo, iż ustępowali liczbą księżom niemieckim, byli grupą do tego stopnia wpływową i decydującą o postawie ludności, że działacze obu walczących stron zabiegali o ich poparcie, rozumiejąc że bez niego nie będzie możliwe osiągnięcie pełnego zwycięstwa². Strona polska wykorzystywała strukturę parafii do tworzenia ośrodków polskich organizacji niepodległościowych. Proboszczowie współpracowali z nimi, wspierali je swoim autorytetem i niejednokrotnie wywierali wpływ na kierunek działania. Pod wpływem proboszcza z

1 F. Kącki, *Udział duchowieństwa polskiego w powstaniach śląskich*, "Chrześcijanin w świecie", nr 3 z V-VI (1981), s. 2.

2 Tamże, s. 3-4; J. Kucianka, *Ruch pielgrzymkowy, jako droga Śląska do Polski*, "Colloquium Salutis", T.II, 1971, s. 53-82.

Dziergowic i posła do parlamentu niemieckiego ks. Pawła Brandysa pozostawał między innymi Józef Gawlina, późniejszy biskup połowy Wojska Polskiego, który jako uczeń gimnazjalny wstąpił do związku patriotycznego zorganizowanego przez ks. Brandysa³. W latach 1920-1921 za zgodą władz kościelnych w Krakowie, na Śląsk wysyłano w celu prowadzenia agitacji narodowej księży z Polski; byli wśród nich także kapelani wojskowi jak np. ks. Edmund Nowak, w przyszłości autor *Rysu dziejów duszpasterstwa wojskowego w Polsce 968-1831*.

Gdy wybuchło III powstanie śląskie, duchowieństwo polskie udzieliło mu wsparcia moralnego i pośpieszyło na front, do szeregów powstańców. Początkowo posługa duszpasterska miała charakter niezorganizowany. Księża dołączali do żywiołowo powstających oddziałów, lub też obsługiwali oddziały, które akurat znalazły się na terenie ich parafii. W maju 1921 roku powstała regularna wojskowa służba duszpasterska, zapewniając posługę religijną żołnierzom - wyznania katolickiego i wyznań ewangelickich. Naczelna Komenda Wojsk Powstańczych (NKWP), utworzyła Wydział Duszpasterski (WD) stawiając na jego czele ks. mjr Franciszka Nowaka z Poznania. W skład WD weszło dziewięciu księży kapelanów. Z Górnego Śląska pochodzili: ks. mjr Jan Brandys, ks. kpt. Roch Margosz - Górnoślązak przybyły z Ameryki, ks. Kpt. Henryk Woźniak, ks. kpt. Karol Woźniak, ks. kpt. Jan Szymała, ks. kpt. Wilhelm Kappel - Górnoślązak z armii gen. Hallera, od 1 sierpnia 1919 roku kapelan 50 pułku strzelców kresowych, ks. kpt. Wendelin Świerczek. Ze Śląska Cieszyńskiego pochodził pastor kpt. Karol Banzel, który udzielał posługi duszpasterskiej żołnierzom wyznań ewangelickich. Z Małopolski przybył ks. mjr Stanisław Rygielski. Ponadto służbę duszpasterską na froncie z ramienia WD pełniło dziesięciu księży z Górnego Śląska oraz ks. kpt. Józef Różycki z Poznania⁴.

W połowie czerwca 1921 roku opracowano szczegółowy schemat duszpasterstwa wojsk powstańczych. Ustalono, że szefowie duszpasterstw (katolickiego i ewangelickiego) działają niezależnie od siebie, a w sprawach duszpasterstwa wojskowego podlegają bezpośrednio komendantowi NKWP. Szefowi duszpasterstwa podlegał służbowo cały personel duszpasterski odpowiedniego wyznania. Szef duszpasterstwa wyznania rzymsko-katolickiego, najliczniej reprezentowanego w wojsku, posiadał w stosunku

3 F. Kącki, op.cit., s. 10.

4 *Duszpasterstwo w III Powstaniu Śląskim. Skład personalny, b.d., Powstania Śląskie, CAW, I.130.1/282; Telegram ks. Nowaka z 27 V 1921 o objęciu przez ks. mjr Brandysa duszpasterstwa w grupie "Wschód", tamże; przydział ks. Stanisława Rygielskiego w randze majora z 4 V 1921, tamże; I.130.1/285; Pismo w sprawie ks. Rocha Margosza z 24 V 1921, tamże; Przydział ks. Kpt. Wendelina Świerczka z 2 VI 1921, tamże; Zawiadomienie o objęciu duszpasterstwa grupy "Bytom" przez ks. kpt. Wilhelma Koppela, tamże.*

do podległego mu personelu prawa dyscyplinarne dowódcy pułku; szefowie duszpasterstwa innych wyznań otrzymali prawa dyscyplinarne dowódcy batalionu⁵.

Obok pełnienia posługi religijnej, kapelani zobowiązani byli do sporządzania spisów poległych, wydawania zaświadczeń o śmierci żołnierza, jej miejscu, czasie i okolicznościach. Dokonywali też zestawień chorych i rannych w oddziałach, na prośbę rodzin pomagali w poszukiwaniu zaginionych. Zdarzało się, że z braku oficerów kapelan obejmował dowództwo nad oddziałem. Np. ks. Jan Brandys, kapelan "grupy Dziergowickiej" 1 pułku Strzelców Bytomskich, objął komendę nad obroną odcinka frontu na Odrze i pełnił ją z powodzeniem do końca walk⁶. Duszpasterstwo powstańcze odczuwało brak kaplic polowych, arkuszy metrykalnych, sprzętu liturgicznego.

Z pomocą pośpieszyło duchowieństwo parafialne, a także kuria Biskupa Polowego, z którą WD przez cały czas utrzymywał nieoficjalne kontakty. Z Warszawy otrzymywano brakujący sprzęt, natomiast do Polski kapelani przesyłali informacje o poległych powstańcach. Arkusze metrykalne kierowano do Sosnowca lub Częstochowy, z poleceniem dostarczenia ich do Kurii Polowej⁷.

W niedziele i dni świąteczne, o ile warunki na to pozwalały, wojsko uczestniczyło w mszy św. polowej lub odprawianej w kościołach parafialnych. Czasami obchody świąt miały niezwykle uroczysty charakter, wplataną w nie wiele elementów o wydźwięku narodowym, patriotycznym. Oto dla przykładu program obchodu 29 czerwca 1921 roku (św. Piotr i Pawła) w Szopienicach. O godzinie 7.00 dwóch trębaczy zagrało w mieście pobudkę Wojska Polskiego. O godz. 10-tej na placu koszarowym zebrały się stojące w rejonie Szopienic oddziały powstańcze. Stąd kolumna wojska, z orkiestrą, przeszła na plac sportowy, gdzie dla żołnierzy i mieszkańców odprawiono uroczystą mszę polową: kompania wartownicza wystawiła pododdział jako straż honorową przy bokach ołtarza. Po południu orkiestra dała koncert pieśni patriotycznych. Święto zakończyła wspólna zabawa wojska i ludności oraz wieczorny pochód z lampionami przez główne ulice miasta i odśpiewanie "Roty"⁸.

Dla kapelanów powstańczych pewnym utrudnieniem była jawnie wroga postawa duchowieństwa niemieckiego wobec powstania. W

5 *Rozkaz NKWP 1 dz.1760/21 z 17 VI 1921, CAW, Powstania śląskie, I.130.1)84.*

6 F. Kącki, *op.cit.*, s. 11.

7 *Naczelną Komendą Wojsk Powstańczych Górnego śląska. Rozkaz nr 1 z 24 V 1921, Powstanie śląskie, CAW, I.130.1/284; Pokwitowanie odbioru dwóch kaplic polowych z 29 V 1921, tamże, I.130.1/285; Korespondencja między kapelanami a szefem sanitarnym z V-VI 1921, tamże, I.130.1/282; Pismo kanclerza kurii biskupiej WP do NKWP Górnego Śląska (b.d.), tamże; Zestawienia chorych i korespondencja w sprawie poszukiwania zaginionych, tamże, I.130.1/283.*

8 29 VI 1921 Szopienice. *Nabożeństwo dla wojsk stojących w okolicy, tamże, I.130.1/282.*

czerwcu 1921 roku ks. F. Nowak złożył na ręce Wojciecha Korfantego obszerny memoriał przeznaczony dla Polskiego Komisariatu Plebiscytowego dla Górnego Śląska. Poruszył w nim kwestię opieki duszpasterskiej nad powstańcami, podkreślając nieprzychylną postawę księży niemieckich, przejawiającą się między innymi próbami utrudnienia leczenia rannych w szpitalach, pogardą jawnie okazywaną podczas pochówku poległych, demonstracyjnym unikaniem kontaktów z kapelanami powstania⁹.

W końcu czerwca przystąpiono do demobilizacji wojsk powstańczych. Zgodnie z instrukcją demobilizację każdego oddziału poprzedzała wspólna msza św. żołnierzy i oficerów, połączona z okolicznościowym kazaniem księdza kapelana. Dopiero po mszy rozpoczynano inne czynności demobilizacyjne¹⁰.

Zorganizowana w warunkach walk powstańczych służba duszpasterska cierpiała na podobne bolączki, jak duszpasterstwo Wojska Polskiego lat 1918-1920. Brakowało środków finansowych, sprzętu liturgicznego, doświadczonej kadry. Trzeba było w krótkim czasie utworzyć struktury służby, ustalić podległości i prawa kapelanów. Pracę ułatwiała pomoc napływająca z Polski w postaci sprzętu i kapelanów wojskowych. Sama forma działań, przez większą część walk bardziej przypominająca wojnę pozycyjną niż działania ruchome na froncie wojny polsko-rosyjskiej lat 1919-1920, skupienie wojska na stosunkowo niewielkim obszarze o dobrze rozwiniętej sieci dróg i wystarczająca ilość środków komunikacyjnych ułatwiała kapelanom docieranie do jednostek z posługą duszpasterską. Ochotniczy charakter wojska, pełnego zapału i w pełni świadomego celów walki, wpłynął na kierunek pracy kapelanów z żołnierzem, toteż najwięcej czasu duszpasterze poświęcali na wpajanie żołnierzom nawyków dyscypliny i karności wojskowej.

Po początkowym okresie improwizacji, służba duszpasterska III powstania śląskiego działała sprawnie, zapewniając żołnierzom posługę religijną i pomagając kadrze oficerskiej w konsolidowaniu oddziałów powstańczych.

9 *Pismo Polskiego Komisariatu Plebiscytowego dla Górnego Śląska. Wydział kościelny do ks. mjr Nowaka, 18 VI 1921, tamże, I.130.1/282.*

10 *NKW. Rozkaz organizacyjny nr 27 z 25 VI 1921, tamże, I.130.1/284.*